

Лексико-семантичні та прагматичні маркери розпалювання ворожнечі в сучасному політичному дискурсі як об'єкт судової лінгвістичної експертизи

Марія Михайленко

судовий експерт, Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8564-6841>,
e-mail: m19m10a2000@gmail.com

Окреслено лексико-семантичні та прагматичні маркери розпалювання ворожнечі в політичному дискурсі й показано їх значення для судової лінгвістичної експертизи.

Ключові слова: мова ворожнечі; політичний дискурс; судова лінгвістична експертиза; маркери; розпалювання ворожнечі.

Lexical, Semantic, and Pragmatic Indicators of Inciting Enmity in Contemporary Political Discourse as a Subject of Forensic Linguistic Examination

Mariia Mykhailenko

Lexical, semantic, and pragmatic indicators of inciting enmity in political discourse have been identified. Their significance for forensic linguistic examination has been demonstrated.

Keywords: hate speech; political discourse; forensic linguistic examination; indicators; inciting enmity.

Вербальні дії в політичному дискурсі набувають кримінально-правового значення тоді, коли висловлювання містять заклики до виправдання агресії, приниження групи або розпалювання ворожнечі. У практичній площині їх аналіз пов'язаний, зокрема, зі ст. 161 і 436-2 Кримінального кодексу України, а в окремих випадках — з іншими нормами його Особливої частини [1]. Процесуальне підґрунтя становлять ст. 101, 102, 242, 243 Кримінального процесуального кодексу України, які регулюють висновок експерта, його зміст і залучення експерта [2]. Загальне поняття судової експертизи закріплено в Законі України «Про судову експертизу» [3]. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень прямо виокремлює лінгвістичну експертизу мовлення в гл. 2 розд. I, а п/п. 2.1.3 вимагає надати експертові протокол огляду та прослуховування відео- і звукозаписів з текстовим відтворенням змісту стенограмою [4].

Методологічну основу дослідження формують критичний дискурс-аналіз, прагматичний, компонентний і контекстуальний аналіз. Вони дають змогу встановити модель «свій / чужий», значення основних номінацій і мета-

фор, ілокутивну силу висловлювання та контекст його поширення. Емпіричну основу становлять відкриті тексти політичних виступів, інтерв'ю та дописів у соціальних мережах, у яких поєднуються цільова номінація групи, негативне узагальнення й спонукальний компонент. Філологічний аспект проблеми не обмежено пошуком окремих «токсичних» слів. Для експертизи вирішальною є конфігурація ознак: цільова група, негативна узагальнювальна характеристика, приписування їй загрози та спонукання до ворожої або дискримінаційної дії [5].

У межах судово-лінгвістичної експертизи доцільно виокремлювати чотири групи маркерів. Перша — номінативна: пряме або замасковане позначення групи за національною, етнічною, релігійною, мовною, політичною або іншою ознакою, релевантною для конфлікту [1]. Друга — лексико-семантична: дегуманізувальні номінації, стигматизувальні ярлики, криміналізувальні метафори, узагальнення типу «усі вони», «ці люди», «ця порода». Третя — прагматична: імперативи, модальні конструкції необхідності, схвалення насильства, виправдання обмеження прав, заклики до витіснення, ізоляції або покарання.

Четверта — дискурсивно-контекстуальна: повторюваність формулювань, серійність повідомлень, статус мовця, коло адресатів, спосіб поширення, прив'язка до кризової або воєнної події [5; 6]. Умовне висловлювання на кшталт «ці люди — загроза, їх треба вигнати» поєднує номінативний, лексико-семантичний, прагматичний і дискурсивно-контекстуальний маркери. Вирішальне значення має не окреме слово, а їх сукупність.

Для практичної експертизи доцільна така послідовність аналізу: установлення об'єкта ворожості, аналіз лексико-семантичного наповнення, прагматична оцінка висловлювання та перевірка дискурсивного контексту [6]. Така модель зменшує ризик суб'єктивної інтерпретації. Межа між мовою ворожнечі та допустимою політичною критикою проходить між негативною оцінкою і підбурюванням до дискримінації, ворожості чи насильства. ЄСПЛ наголошує, що така оцінка залежить від змісту, контексту, форми поширення, статусу мовця та можливого наслідку [7]. Різке або образливе висловлювання саме собою ще не означає розпалювання ворожнечі.

У постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (далі — ККС ВС) від 12.12.2024 р. у справі № 751/6430/20 наголошено, що семантико-текстуальна експертиза встановлює зміст висловлювань і характер інформації, але не дає правової кваліфікації [8]. Предметом запитань до експерта є зміст висловлювань, використані лексико-семантичні та прагматичні засоби, наявність негативних узагальнених характеристик групи та спонукального чи легітимувального компонентів [2; 8]. У постанові ККС ВС від 02.11.2022 р. у справі № 461/1790/19 визнано належним використання семантико-текстуальної експертизи щодо усного мовлення, відтвореного у вигляді тексту, коли визначальне значення має зміст висловлювань [9; 10]. Отже, об'єктом дослідження можуть бути також процесуально оформлені стенограми виступів, інтерв'ю та ефірів [4; 9].

Цифровий політичний дискурс розширює коло експертно значущих ознак. Л. Компанцева показує, що соціальні мережі в умовах

гібридних загроз створюють нові дискурсивні ситуації, які потребують експертного лінгвістичного аналізу [11]. Аналізу підлягає не лише основний текст поста чи промови, а весь комунікативний комплекс: заголовок, хештеги, візуальний супровід, коментарі автора, серійні повтори й опозиція «ми / вони». Інакше губляться імпліцитні форми ворожості: натяк, іронічна дегуманізація, повторюваний ярлик, саркастична легітимація дискримінації.

Практичний вихід полягає не лише у виявленні маркерів, а й у структурованому оформленні висновку експерта: досліджуваний фрагмент, тип маркера, його мовне вираження, комунікативна функція, цільова група, контекст поширення і підсумок щодо спрямованості висловлювання. Така структура зменшує ризик оцінної довільності.

Отже, об'єктом судової лінгвістичної експертизи у справах про розпалювання ворожнечі в політичному дискурсі є не будь-яка конфліктна риторика. Значення має поєднання цільової номінації групи, негативної узагальнювальної характеристики, спонукального або легітимувального компонента й контексту поширення. Лексико-семантичні та прагматичні маркери в такій моделі становлять ядро висновку експерта. Вони дають змогу відмежувати політичну полеміку від дискримінаційного чи підбурювального мовлення й утримати межу між компетенцією експерта й компетенцією суду.

Перелік джерел посилання

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 09.04.2026).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 09.04.2026).
3. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 09.04.2026).
4. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р.

- № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 09.04.2026).
5. Ажнюк Л. Мова ворожнечі й політкоректність у сучасній суспільно-політичній комунікації. *Мовознавство*. 2024. № 2. С. 9—23. DOI: 10.33190/0027-2833-335-2024-2-002 (дата звернення: 09.04.2026).
 6. Медвідь Н. Комбінації застосування філологічних знань у процесі проведення лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 4 (37). С. 62—83. DOI: 10.32353/khrife.4.2024.05 (дата звернення: 09.04.2026).
 7. Key Theme. Article 10. Hate speech. Last updated: 31/08/2025 / European Court of Human Rights : web. URL: <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/hate-speech> (дата звернення: 09.04.2026).
 8. Постанова Касац. кримін. суду у складі Верхов. Суду від 12.12.2024 р. Справа № 751/6430/20. Провадж. № 51-1896км24 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123992256> (дата звернення: 09.04.2026).
 9. Постанова Касац. кримін. суду у складі Верховного Суду від 02.11.2022 р. Справа № 461/1790/19. Провадж. № 51-1483км22 / ЄДРСР : вебсайт URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107219761> (дата звернення: 09.04.2026).
 10. Огляд судової практики Верховного Суду щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з війною. Рішення, внесені до ЄДРСР за період з 2022 року по березень 2024 року. 2024. 44 с. / Верховний Суд : вебсайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_VS_war_2022_2024.pdf (дата звернення: 09.04.2026).
 11. Компанцева Л. Ф. Лінгвістична експертиза соціальних мереж в умовах гібридних викликів національній безпеці України. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2020. № 40. С. 119—139. DOI: 10.17721/APULP.2020.40.119-139 (дата звернення: 09.04.2026).